

Новітні концепції етнічного конфлікту: сутність і типологія

Антон Кіссе,
народний депутат України,
докторант Інституту держави і права
ім. В. Корецького НАН України

В зарубіжних етноконфліктологічних дослідженнях 1990-х років відбулася відчутна зміна наукової парадигми. Це пов'язано, насамперед, із змінами в етнологічній, а не конфліктологічній площині. Крім того, численні дослідження конкретних конфліктів, як і теоретичне дискутування проблеми, найчастіше зорієнтовуються на сприйняття етнічних конфліктів як деструкцій. У будь-якому дослідженні для обґрунтування актуальності проблеми наводиться стандартний перелік страждань і загибелі людей в етнічних конфліктах, перелік трагічних етнічних конфліктів кінця ХХ століття.

Як відомо, одним з основних постулатів конфліктології є теза про функціональний і навіть конструктивний характер конфліктів. Саме з цього, власне, й починається конфліктологія як самостійна галузь суспільствознавства. Однак більшість дослідників не бере до уваги конструктивного характеру етнічних конфліктів навіть потенційно. Відповідними є і висновки про успішне завершення таких конфліктів та продуктивність втручання в них третьої сторони. „Дуже важко визначити, чи закінчуються етнічні конфлікти коли-небудь узагалі”, – відзначає етнополітолог М. Маршалл [1].

У більшості наукових праць успішним вважається таке завершення відкритих конфліктних дій, як припинення насилля, а ефективність посередницьких операцій – як запобігання насиллю та ескалації конфлікту. „Розуміння нашого завдання як управління конфліктом, а не як розв'язання конфлікту – це зміна парадигми”, – відзначає один з класиків світової конфліктології Р. Фішер.

У загальній теорії конфлікту домінують настановлення на його розв'язання як мету і вивчення, і практичного впливу на нього. Саме в цьому руслі будуються моделі найвідоміших конфліктологів – Дж. Бертон

(„розв’язання конфліктів на основі принципового розв’язку проблем”), Й. Галтунга („трансцендентний метод” розв’язання конфліктів). Однак такі підходи загальної конфліктології залишаються ніби „непоміченими” в етнічній конфліктології 1990-х років.

Водночас в етноконфліктологічних дослідженнях цього періоду чітко простежується вплив боротьби етнологічних напрямів. Особливо яскраво це виявляється в тому, в який спосіб домінуючий напрям в етнології стає домінуючим методом дослідження в етнічній конфліктології. Загалом для 1990-х років характерне істотне зростання інтересу до проблеми міжетнічних відносин, що цілком зрозуміло з огляду на лавиноподібне наростання етнічної конфліктності в посткомуністичному світі, а також у деяких інших частинах світу. Крім цього, відвернення загрози світової ядерної війни, яка привертала до себе суспільну думку і науковий інтерес протягом кількох попередніх десятиліть, дало додатковий імпульс дослідженням менш помітних глобальних подій і процесів, що відіграють, однак, надзвичайно важливу роль у житті сотень мільйонів людей.

І хоча нічого принципово нового в галузі теоретичної етнології запропоновано не було, сам факт активної дискусії з проблем етнічності свідчить, що не можна вважати ту чи іншу точку зору, навіть якщо сьогодні вона визнається більшістю дослідників, остаточною. Отже, дослідження етнічних конфліктів у сучасній зарубіжній літературі здійснюється не стільки на основі певного вибору конфліктологічних концепцій, скільки на основі вибору тієї чи іншої концепції етнічності, що виявляється вирішальним у всіх подальших наукових побудовах. Більше того, нерідко фахівці навіть поєднують концепції етнічності й етнічного конфлікту. Типовою в цьому сенсі є точка зору Д. Лейка і Д. Ротшильда: „Існують три загальні підходи до вивчення етнічності й етнічних конфліктів” [2] (маються на увазі примордіалізм, інструменталізм і конструктивізм).

Спрямованість сучасних дискусій щодо феномена етнічності певною мірою відрізняється від попередніх наукових спроб зрозуміти це явище. Головний акцент в обговоренні проблеми етнічності в 1990-і роки зводився до пошуку відповіді на запитання: чи є етнічність джерелом конфліктів, чи породжує етнічність як така конфлікти, чи вона лише залучається, використовується або навіть конструюється для інших форм боротьби і досягнення інших цілей?

До 1990-х років основні дискусії з проблем етнічності у світовій етнологічній літературі зводилися до проблеми: яку природу має етнічність – об’єктивну чи суб’єктивну? Термін етнічність (ethnicity) увійшов у науковий обіг з середини 1960-х років. За свідченням деяких дослідників, його вперше використав 1965 року соціальний антрополог Л. Мейр [3], і це поняття швидко посіло чільне місце у категоріальному апараті етнологічних дисциплін. Проте сама структура терміна (використання суфікса -ість в українській мові та -ity в англійській)

**Новітні концепції етнічного конфлікту:
сутність і типологія**

Антон Кіссе

перетворює його на винятково абстрактне поняття, і тому воно майже не піддається чіткому визначенню.

Поняття „етнос” практично не використовується в англomовній літературі з проблем етнічних відносин, що становить основну частку публікацій у цій галузі у світовій науковій продукції. Для позначення людського колективу, який має спільні етнічні ознаки, широко використовується словосполучення „етнічна група”, що, з одного боку, є досить вдалим, оскільки дає змогу позначити етнічні спільноти різного таксономічного рівня (етнічні меншини, етнографічні групи тощо). З іншого боку, це словосполучення не дає можливості виокремити базове поняття, у даному випадку „етнос”, для позначення самого феномена. Термін „етнічність” і виник як своєрідний заміник поняття „етнос” в англomовній літературі, переводячи визначення цієї справді непростой для визначення соціальної спільноти на рівень високої абстракції. Не випадково пізніше, у 1970-і роки, в англomовній науковій лексиці почала відчуватися недостатність наявної термінології, відтак було запропоновано більш загальне поняття – „ethnie” („етні”).

Різні автори використовують різні методи класифікації концепцій етнічності. Так, Р. Ліпшуц називає п'ять загальних „теорій” (лапки Р. Ліпшуца) етнічності: біологічна, примордіалістська, уявної спільноти, захисна, інструментальна [4]. Д. Лейк і Д. Ротшильд, як уже відзначалося, зводять їх до трьох груп: примордіалізм, конструктивізм, інструменталізм. Дж. Рекс обмежується виокремленням двох концепцій: примордіалістської і ситуаційної, або інструменталізму [5].

В цілому, щоб відобразити сучасний стан етнополітології, усі різноманітні концепції етнічності можна віднести до двох великих груп: „традиційні”, в яких етнічні групи розглядалися як реально існуючі (незалежно від способу їх виникнення та ознак) і „нетрадиційні”, або, коректніше, „постмодерністські”. За структурою така класифікація майже збігається із запропонованою Дж. Рексом, але змістовно навч істотна різниця: було б неправильно позначити всі традиційні концепції як примордіалістські, а нетрадиційні, або постмодерністські, – як інструменталізм, хоча, безперечно, інструменталізм є найяскравішим проявом постмодернізму в етнополітології.

У багатьох розвідках, присвячених вивченню етнічних проблем і конфліктів, як правило, робиться огляд основних концепцій етнічного конфлікту. При цьому автори по-різному класифікують ці концепції, дають їм власні найменування (хоча мається на увазі кілька загально визначених найменувань основних етноконфліктологічних концепцій), іноді групують і аналізують їх без визначених класифікаційних основ. У результаті майже кожна праця, що містить теоретичний розділ, пропонує власну картину сучасної етноконфліктології, і перелік основних концепцій може змінюватися від двох-трьох до десяти і більше.

Спроби класифікувати концепції етнічного конфлікту робилися протягом кількох останніх десятиліть. Ще на початку 1970-х років Р. Левайн і Д. Кемпбелл у своїй праці з проблем етноцентризму й етнічного конфлікту, яку за індексом цитування можна вважати класичною, розглянули дев'ять популярних на той час теоретичних моделей досліджуваного феномена і запропонували об'єднати їх у дві групи концепцій: соціетальні, що пояснюють етнічні конфлікти на рівні соціальної взаємодії, і соціально-психологічні, які роблять наголос на аналізі поведінкових реакцій людини [6]. Пізніше один з авторів, Д. Кемпбелл, разом з М. Россом проаналізував ще кілька концепцій етнічного конфлікту [7]. Продовжуючи цю роботу, М. Росс і Дж. Ротман все ж зупинилися на двох групах концепцій з невеликим доповненням. Вони виокремили **структурні** концепції етнічних конфліктів, що спираються на концепцію конфлікту інтересів, і **психокультурні** концепції, що спираються на два важливі фактори: індивідуальний рівень включення людини в групові дії і культурний процес визначення групових інтересів, ворогів, страхів і загроз. На думку авторів, структурні концепції не відповідають на чимало важливих запитань. Наприклад, чому люди настільки легко ототожнюють особисті інтереси з груповими в ході етнічних конфліктів, чому ці інтереси не є настільки очевидними як для самих учасників, так і для зовнішніх спостерігачів, чому інтенсивність афектів набагато перевершує очікування, пов'язані з інтересами тощо.

Далі М. Росс і Дж. Ротман розглядають можливість включення до цієї наукової парадигми теорії міжкультурної комунікації, яка отримала велику наукову популярність у 1990-і роки, і доходять висновку, що ця теорія не є альтернативним концептуальним поглядом двом основним течіям в етнічній конфліктології, а пропонує певні передумови для успішного управління етнічними конфліктами, що полягає в усуненні перешкод для встановлення міжгрупового контакту. Автори вважають, що, за всієї значущості й актуальності проблем міжкультурної комунікації, культурні розбіжності, як і провали в міжкультурній комунікації, не можуть бути причинами етнічних конфліктів.

Запропонована типологія, на думку авторів, має істотне значення, оскільки в кожному з цих типів концепцій пропонуються принципово різні шляхи виходу з конфлікту. Більше того, багато прогнозів у рамках цих двох підходів несумісні. Структурні концепції етнічного конфлікту зосереджуються на результатах переговорного процесу, втратах і виграшах сторін, формуванні спільних інтересів і цілей. Психокультурні концепції орієнтують як учасників конфлікту, так і посередників на сам процес пошуку виходу з конфлікту, в ході якого змінюється сприйняття учасниками один одного, зникають страхи і ненависть, коректуються ідентичності. Це процесуально орієнтовані концепції; у рамках цього підходу сам переговорний процес має таке ж важливе значення, як і його

**Новітні концепції етнічного конфлікту:
сутність і типологія**

Антон Кіссе

результати. Офіційні переговори в такому випадку повинні доповнюватися цілою системою міжгрупової комунікації на різних рівнях задля усунення негативного сприйняття членами конфліктуючих етнічних груп одне одного.

Ця типологія концепцій етнічного конфлікту є однією з найбільш вдалих і працюючих; в неї, тією чи іншою мірою, вкладається більшість сучасних концепцій етнічного конфлікту. Проте, як і будь-яка типологія, вона не є єдиною можливою чи „найправильнішою”. Тому розглянемо деякі інші варіанти типологій концепцій етнічного конфлікту.

Вище згадувалася типологія, запропонована Д. Лейком і Д. Ротшильдом, які об'єднали в одну теоретичну конструкцію концепції етнічності й концепції етнічного конфлікту. Кожній з трьох основних виокремлених ними концепцій етнічності (примордіалізм, інструменталізм і конструктивізм) відповідає однойменна концепція етнічного конфлікту. Такий підхід також цілком виправданий, хоча всі сучасні концепції етнічності й, відповідно, концепції етнічного конфлікту навряд чи можуть бути об'єднані тільки в ці три групи.

Інші автори пропонують типологію концепцій, виходячи з власних дослідницьких завдань. Наприклад, Д. Дейвіс, К. Джеггерс і В. Мур, аналізуючи міжнародний вимір етнічного конфлікту, класифікували всю літературу з проблеми в дві групи: по-перше, це дослідження, в яких робиться наголос на аналізі впливу етнічних конфліктів на позицію інших держав (праці А. Сурке і Л. Ноубл, Ф. Шилза, Н. Чейзан, М. Мідларські, Д. Кармента та ін.); по-друге, це дослідження, в яких етнічний конфлікт вивчається як зіткнення між етнічною групою і нацією-державою (праці Д. Горовиця, Т. Гурра, Б. Позена, К. Янга та ін.). У цих дослідженнях, на думку Д. Дейвіса, К. Джеггерса і В. Мура, немає прямих спроб пов'язати конфлікт з діями інших держав у системі міжнародних відносин, хоча такі залежності часто визнаються. Автори відзначають, що багато аналітичних розробок щодо конкретних ситуацій (case studies) не показують виразного взаємозв'язку між етнічними конфліктами і системою міжнародних відносин, хоча, звичайно, згадують про дії однієї-двох держав, що надавали підтримку тій чи іншій стороні конфлікту [8]. Додамо, що така оцінка співпадає і з нашим враженням від роботи з численними підбірками case studies у зарубіжній науковій літературі.

Визнаючи право авторів самостійно обирати можливі варіанти типології і класифікації етноконфліктологічних концепцій, відзначимо, що в принципі їх можна об'єднати в дві основні групи: загальні етноконфліктологічні концепції, що прагнуть виявити суть феномена як такого, і часткові (особливі), які пропонують теоретичні моделі одного з типів етнічного конфлікту (в сучасній літературі, як правило, – етнополітичного). В деяких випадках автори відзначають обмежений характер свого завдання, в інших же трактують цей тип етнічного

конфлікту як сам конфлікт. Г. Форбс, наприклад, на основі аналізу основних концепцій етнічного конфлікту пропонує власну концепцію, яку позначає як лінгвістичну модель етнічного конфлікту, побудовану на аналогії між мовою і культурою, хоча більшість дослідників розглядають лінгвістичний конфлікт як один з підтипів етнічного конфлікту [9].

З точки зору аналізу сутності етнічного конфлікту, виокремимо такі **групи концепцій** цього феномена: **атрибутивні** концепції (до них належать переважно пояснювальні моделі, які в світовій науковій літературі прийнято називати – можливо, не цілком коректно – примордіалістськими); **постмодерністські** концепції, що в той чи інший спосіб заперечують етнічний характер конфлікту, який прийнято називати етнічним, і **змішані** концепції, що виникають найчастіше на основі аналізу окремих типів етнічного конфлікту, внаслідок чого автори, не вдаючись до дослідження феномена як такого, використовують методи дослідження, властиві як одному, так і іншому підходу.

До атрибутивних концепцій етнічного конфлікту віднесемо ті, що трактують етнічні конфлікти як невід'ємну частину історичного процесу, як явище, сутнісно властиве людському суспільству. За своїм походженням це можуть бути як соціетальні (структуралістські), так і соціопсихологічні (психокультурні) концепції. Варіанти і відтінки цих поглядів вельми багатоманітні, тому їх об'єднання в єдину групу має сенс як антитеза постмодерністським концепціям етнічних конфліктів. У цьому випадку не так важливо, якою є природа етнічних відносин і етнічних конфліктів; значущим є те, що етнічні конфлікти розглядаються не як інтелектуальний конструкт або як механізм для досягнення позаетнічних цілей, а як реальність, що корениться в самій суті людини й соціуму. Серед різних варіантів такого пояснення етнічних конфліктів можна назвати такі.

Історична школа в етнічній конфліктології, що розглядає етнічні конфлікти як найважливіший і невід'ємний компонент людської історії (так зване „етнічне пояснення історії” на противагу, наприклад, класовому).

Еволюціоністська традиція в етноконфліктології, для якої, за різноманітності точок зору, поєднаних під цією назвою, відзначимо головну особливість, що й стала підставою для виокремлення цього підходу. Її прихильники вважають, що причини етнічних конфліктів закорінені в мінливій етнічній стратифікації суспільства. До цієї традиції можна віднести численних прихильників статусних концепцій етнічного конфлікту. Статус етнічної групи може бути конфліктогенним фактором, як правило, лише за умови зміни в етнічній ієрархії суспільства, коли виникають найкращі умови для міжгрупового порівняння, етнічної мобілізації, формування масових емоційних станів.

Соціально-психологічна традиція в етноконфліктології, в основі якої лежить переважно методологія фрейдизму і неофрейдизму. Її

**Новітні концепції етнічного конфлікту:
сутність і типологія**

Антон Кіссе

прихильники стверджують, що джерело етнічних конфліктів – у психічній сфері, індивідуальному і колективному несвідомому. В концепціях „трансферу” досліджуються механізми розширення поведінкових схильностей від індивідуальних і мікросоціальних до макросоціального. У межах відомої і дуже популярної в 1960 – 1970-і роки концепції „фрустрації – агресивності” запропонований варіант такого розширення об’єкта агресії до цілої групи або етнічної спільноти.

В **антропологічній традиції** в етноконфліктології можна назвати дві основні течії: культурно-антропологічну і соціобіологічну. Прихильники першої виходять з того, що глибинні джерела конфліктів пов’язані з культурними особливостями народів, їхніми ціннісними системами, а, отже, конфлікт у випадку контактів двох або більше етносів тим імовірніший, чим суттєвіші культурні розбіжності між ними. У соціобіологічному напрямку багато компонентів поведінки людей в етнічних конфліктах розглядаються як нормативні, детерміновані природою людини, і виявляють схожі риси з поведінкою тих видів і популяцій тварин, які мають складну соціальну організацію.

До **постмодерністських концепцій** етнічного конфлікту необхідно віднести насамперед велику групу теорій, автори яких нерідко називають себе реалістами. Реалізм цих численних концепцій полягає в тому, що рушійними мотивами участі людей в етнічних конфліктах визнаються дві основні цілі – влада і матеріальні ресурси, що найчастіше є тотожними цінностями. Методологічною основою „реалістичних” концепцій є підхід, який можна назвати „методологічним індивідуалізмом” – прийом, що не являє собою в принципі нічого нового і широко використовувався в різних соціологічних школах ХХ століття. В галузі етнології реалістичні концепції етнічних конфліктів засновані на ідеях так званої реалістичної, або постмодерністської, традиції, яка трактує етнічність як зручний інструмент для досягнення намічених цілей. Оскільки влада і багатство можуть бути надбанням відносно невеликої групи людей (еліти), що самостійно найчастіше неспроможна витримати виснажливу боротьбу за свої інтереси, еліта мобілізує „неелітні” маси для боротьби за ці інтереси. Зручним інструментом такої мобілізації, на думку прихильників цих поглядів, є етнічність, що дає змогу подати справу таким чином, що маси борються за честь і гідність свого народу, за землі й пам’ять предків тощо, а не за корисливі, а нерідко й гедоністичні інтереси еліти.

Ключовим терміном, що найвлучніше розкриває сутність „реалістичних концепцій”, стало словосполучення „етнічний” (або „політичний”) „антрепренер”, тобто людина, яка оперує, маніпулює етнічністю. В руслі реалістичної школи виконано більшість case study. Найчастіше це дослідження в галузі новітньої історії, що нерідко пропонують читачеві досить великий і цікавий емпіричний матеріал. Головним стрижнем сучасних case study є опис і аналіз діяльності

політиків, які прагнуть зберегти або, навпаки, здобути владу в зруйнованих державах 1980-х – 1990-х років. Автори досить детально і послідовно розкривають механізми звернення політичних діячів до націоналістичних аргументів як інструменту мобілізації мас для підтримки владних домагань.

Як теоретичні варіації у межах постмодерністської школи в етноконфліктології можна розглядати такі напрями, як конструктивізм та інструменталізм. **Конструктивістські та інструменталістські концепції** етнічного конфлікту, які спираються на однойменні етнологічні концепції, розрізняються насамперед ступенем визнання об'єктивності й етнічного характеру проблем, що лежать в основі цих конфліктів. Згідно з конструктивістською точкою зору, в основі конфліктів, які прийнято називати етнічними, можуть бути реальні, хоча й не обов'язково етнічні за своєю природою, проблеми. Етнічний конфлікт є наслідком і ознакою соціальної патології, дисфункції соціальних систем, результатом реальних суспільних суперечностей і катаклізмів, що найчастіше перебувають поза контролем людей або соціальних груп. Конструктивізм розрізняє конфлікти, детерміновані груповими мотивами (там, де людина не переслідує особистих інтересів) і засновані переважно на особистих мотивах (як правило, матеріального характеру). Схоже, що конструктивістська концепція етнічності не заперечує об'єктивного характеру ознак, які зазвичай визначаються як етнічні, а розглядає підсумовування цих ознак у феномен етнічності як можливу, але не обов'язкову ідентифікацію людини. Відповідно, етнічний конфлікт трактується як певна конструкція, що складається з різних ліній суспільного розколу, які не обов'язково повинні були б скластися саме в етнічний конфлікт, а могли б вилитися і в інші типи соціального конфлікту. При цьому в розвитку такого конфлікту, в його ескалації значна роль відводиться цілеспрямованій діяльності „антрепренерів” щодо формування („конструювання”) цього конфлікту.

Інструменталістська концепція етнічного конфлікту жорсткіше наполягає на цілеспрямованому етнічному антрепренерстві, свідомому впровадженні етнічного елемента в конфлікт для приховування його справжньої природи, мотивів і цілей його безпосередніх учасників, розширення соціальної бази конфлікту.

При співставленні двох основних типів концепцій етнічного конфлікту – атрибутивної і постмодерністської, доцільно, на нашу думку, не протиставляти їх і не дискутувати, який з цих підходів є найправильнішим або єдино правильним, а використовувати евристичний потенціал кожного з напрямів для глибшого дослідження як самого феномена етнічних конфліктів, так і конкретних випадків їх розгортання. Не можна не погодитися з авторами „реалістичних” концепцій, тим більше, що найчастіше дослідження в межах цієї школи ґрунтуються на добре

**Новітні концепції етнічного конфлікту:
сутність і типологія**

Антон Кіссе

документованому емпіричному матеріалі. Більше того, мало в чому взагалі можна не погодитися з ними. За винятком, мабуть, одного: при аналізі цих досліджень створюється враження, що етнічні конфлікти – явище, характерне лише для кінця XX століття, що серед народів, задіяних у сучасних конфліктах, раніше панували мир і гармонія. Спроби залучення історичного матеріалу для розуміння сучасних конфліктів або спроби проаналізувати сплески етнічних конфліктів у 1990-і роки як елементи тривалої еволюції конфліктів, що поєднували відкриті й латентні фази, розглядаються як вияв етнічного антрепренерства, що, однак, теж нерідко відповідає істині.

Аналіз сучасних етноконфліктологічних концепцій переконує, що більшість з них (хоча далеко не кожна є оригінальною) цілком адекватно відображає певні аспекти етнічних конфліктів у певній частині світу й у певну епоху. Ідеї, що пропагуються сьогодні „реалістичною” школою, були добре відомі в різних відгалуженнях марксистського суспільствознавства, з тією різницею, що в марксизмі ці погляди розвивалися в руслі класової боротьби (в основі якої, як відомо, і лежать матеріальні інтереси). Сучасні ж етноконфліктологічні концепції роблять наголос на особистісному елементі, але на тих же мотивах: матеріальні ресурси, власність і влада як інструменти отримання ресурсів владарювання й панування у суспільстві. Водночас, коли кілька десятиліть тому точилося інтелектуальне суперництво марксизму і немарксистського суспільствознавства, марксистські концепції соціального конфлікту розглядалися в західному суспільствознавстві як спрощені, прямолінійні, що не враховують особливості людської природи, як редуccionістські. Було запропоновано чимало оригінальних, глибоко пророблених, хоча теж найчастіше односторонніх трактувань як соціальних конфліктів у цілому, так і етнічних конфліктів зокрема. Сьогодні багато з цих концепцій, якщо прийняти точку зору постмодерністської етнофілософії, увійшли в історію розвитку етнології і етноконфліктології як „примордіалізм”.

Отже, більшість етноконфліктологічних концепцій, що перебувають в сучасному науковому полі, нехай навіть як об'єкт критики, містять евристичний потенціал і можуть бути продуктивно використані в науковому аналізі етнічних конфліктів, науковій і практичній експертизі, посередницькій діяльності. Нині постала необхідність перейти до таких досліджень етнічних конфліктів, які б розглядали їх як складні явища, що мають різні рівні й способи детермінації, різні форми еволюції, різні типи результатів. Аналіз основних сучасних етноконфліктологічних концепцій переконує, що хоча й не можна кожену з них розглядати як самодостатню, немає необхідності створювати нові. Така думка висловлюється в працях деяких авторів, справедливо незадоволених існуючими концепціями як недостатніми, однак їхні власні концепції також не позбавлені цієї обмеженості.

Література:

1. **Marshall M. G.** Systems at Risk: Violence, Diffusion, and Disintegration in the Middle East // Wars in the Midst of Peace: The International Politics of Ethnic Conflict / Ed. by Carment D., James P. – Pittsburg, PA, 1997. P. 89.
2. The International Spread of Ethnic Conflict / Ed. by D.A.Lake, D.Rothchild. – Princeton, NJ, USA, 1998. P. 5 – 6.
3. **Ausenda G.** Current Issues in the Study of Ethnicity. Ethnic Conflict and Humanitarian Intervention, and Questions for Future Research // War and Ethnicity: Global Connections and Local Violence / Ed. by D.Turton. – San Marino, 1997. P. 219.
4. **Lipshutz R. D.** Seeking a State of One's Own: an Analytical Framework for Assessing Ethnic and Sectarian Conflicts // The Myth of „Ethnic Conflict”: Politics, Economics, and „Cultural” Violence / Ed. by B. Crawford and R. Lipschutz. – Beverly, Cal., 1998. P. 54 – 55.
5. **Rex J.** Ethnicity and Migration // The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration / Ed. by M. Gubernau and J. Rex. – Malden, MA (USA), 1997. P. 270.
6. **LeVine R., Campbell D.** Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behavior. – New York & London, 1972.
7. **Ross M., Rothman J.** The Conflict, Management Implications of Major Theories of Ethnic Conflict. – Kandi, Sri Lanka, 1996. – P. 1.
8. **Davis D., Jagers K., Moore W.** Ethnicity, Minorities and International Conflict // Wars in the Midst of Peace: The International Politics of Ethnic Conflict. P. 148 – 149.
9. **Forbes H. D.** Ethnic Conflict: Commerce, Culture and the Conflict Hypothesis. – New Haven, Conn., and London, 1997. – P. 169.